

Interview med Rosemarie Løgstrup

At være medtænker!

- et liv sammen med

K. E. Løgstrup

Samtale mellem Rosemarie Løgstrup, Bjarne Vind Sørensen og Peter Aaboe Sørensen i anledning af 100-året for K.E. Løgstrups fødsel under indtryk af Hyllested Bjerger den 10. december 2004.

Bjarne: Først og fremmest vil vi gerne takke for, at vi må komme på besøg i dag. Det er en stor glæde at kunne lave et interview med dig, hvor vi får mulighed for at se tilbage på et langt liv sammen med en af Danmarks største tænkere. Løgstrups tænkning er en uomgængelig del af dansk kulturhistorie i det 20 århundrede og har stor betydning inden for både litteratur, filosofi og teologi. I dette interview vil vi kronologisk følge jeres liv sammen. Lad os starte med at gå tilbage til tiden i Tyskland, hvor du jo mødte K.E. Løgstrup. Vi kan måske begynde med at høre lidt om din personlige baggrund.

Tiden i Tyskland

Rosemarie: Jo, men allerførst har jeg lyst til at fortælle en lille historie, der viser, at det kan være svært at forklare, hvor man kommer fra. Det er det i hvert fald i mit tilfælde. For et par år siden læste jeg et interview med min yngste datter, Kirsten, som hun viste mig. Det hun sagde virkede meget fornuftigt. Men så står der pludselig, at hendes mor - altså mig - kom fra Polen. Så sagde jeg: ”Jamen Kirsten, hvad går der nu af dig. Jeg er da ikke fra Polen”. ”Jo du er så

mor, Schlesien og Breslau, hvor du er født, var godt nok dengang ærketysk. Men det ligger i Polen i dag”. ”Jo” sagde jeg, ”men jeg ville da aldrig kalde mig selv polsk”. ”Det er du altså bare mor”, sagde hun så. Hvad kan man sige til, at verdenshistorien går hen over en?

Men, hvorom alting er så er jeg opvokset i garnisonsbyen, Jüterbog, hvor min far arbejdede indenfor hæren. Han underviste de rekrutter, der ville arbejde inden for landbruget. Det var jo dengang sådan, at Tyskland ikke måtte have en stående hær. Efter et antal år skulle soldaterne igen tilbage i det borgerlige samfund. Så derfor var det om at finde ud af, hvad man ville bruge sit liv til. Og dertil hørte altså også muligheden af at gå til landbruget.

Jeg kunne godt lide at studere og gik i skole i Jüterbog Reform Realgymnasium. Det passede mig fint med kombinationen af latin og moderne sprog. Og fransklæreren tilbød oven i købet at undervise privat i spansk. Men det var kun mig, der meldte mig. Jeg fik dog overtalt en veninde til at gå med og vi fik meget koncentreret undervisning. Er det ikke fantastisk med sådan en lærer, der altså underviste i fransk på skolen, men samtidig elskede spansk så meget at han lavede det ved siden af? Han var altså en bistert udseende herre, han var ikke bister, men så bister ud i en sådan grad, at ingen rigtig kunne lide ham. Han var meget nøjeregnende, men jeg mener han var en fremragende lærer, og jeg syntes det var lykken at få både den spanske og den franske grammatik, som han terpede med os, konsekvent indarbejdet. Jeg kunne altså vældig godt med ham. Han hed for øvrigt Studenrat Verner.

Matematiklæreren på skolen var meget filosofisk interesseret, og det var ham der introducerede os til eksistensfilosofien, hvilket var flot af ham på dette tidspunkt først i trediverne. Der var kun et navn i eksistensfilosofien dengang og det var Martin Heidegger i Freiburg.

Jeg blev student i april 1933. Og så var det så heldigt, at jeg havde en faster i Freiburg, som inviterede mig til at bo hos hende og hendes mand, hvis jeg ville studere i Freiburg. Manden i huset var pensioneret regionspræsident, så han var altså fra de finere ”snirkler”. Men det var en vidunderlig start.

En dag blev vi tyske studerende, der i forvejen havde taget kontakt til de udenlandske studenter i noget der hed DAG, Deutsche Ausländerische Gesellschaft, bedt om at tage med på en udflugt, som man havde arrangeret for de udenlandske studenter til Schwarzwald. Jeg havde taget kontakt pga. det spanske. Jeg ville gerne finde en spanier, jeg kunne have kontakt til, nu hvor jeg havde lært spansk hos min fransklærer på skolen. Turen gik til et barokt kloster, der lå et stykke uden for Freiburg, der hed Stk. Peter. Vi var nok ca. halvtreds studerende af sted. Og så var der altså på klosteret en munk, der på rørende naiv måde omhyggeligt prøvede på at forklare os, hvad barok var for noget. Det var vanvittigt komisk, fordi mange af os – der var også kunsthisto-

riestuderende med på turen – vidste meget bedre end ham, hvad baroktiden var. Så jeg kunne ikke lade være med at grine. Det føltes pinligt, så jeg kiggede mig rundt for at se om der var nogle, der havde set, at jeg grinede. Og det var der knageme så. Der var nemlig en, der også grinede. Og han havde set, at jeg grinede. Vi stod heldigvis i bagerste række, så der var ingen ud over os, der opdagede noget. Men det var jo selvfølgelig meget uhøfligt at grine over munken, der gjorde sig umage.

På den anden side af klosteret lå der som det sig hør og bør en kro - det er der altid for pilgrimmene. Dér skulle vi have et måltid. Jeg kan huske, at der stod nogle små fastgjorte marmorborde, som jeg styrede hen til for at få en plads. Og så var der et par andre, der også fandt en plads ved bordet. De præsenterede sig for mig. Den ene hed Per og var nordmand, og den anden hed Knud og var dansker. Det var Knud, der havde set mig grine over munkens omstændelige udredning.

Men de to var forviklet i en vældig intens samtale, og de blev bare ved med at tale med hinanden, selvom vi nu sad tre ved bordet. Jeg prøvede at lytte efter sprogmelodien, for den var nemlig meget forskellig for de to. Men jeg kunne jo regne ud, at de alligevel forstod hinanden. Jeg ventede lidt og spurgte efter et stykke tid om det var norsk eller dansk de talte sammen. Da så de begge to forfærdede på mig og sagde til min overraskelse, at de havde talt tysk for min skyld. Det var mit første møde med K.E. Løgstrup.

Rosemarie og K. E. Løgstrup på stranden, ca 1980

Peter (spøgefuldt): Det var måske derfor sproget og de sprogfilosofiske dimensioner senere fik så stor en betydning for Løgstrup!

Rosemarie (grinende): Jo, men problemet var jo, at når man ikke regner med at forstå det mennesker siger, så hører man efter det jeg kalder for sprogmelodien, ikke? Og sprogmelodien er jo meget forskellig på dansk og norsk.

Bjarne: Hvilket fag studerede du på universitet?

Rosemarie: Mit fag var filosofi. Men Knud gik på universitetet, som den filosofisk interesserede teolog. Så det var jo også på grund af Heidegger, at han var kommet til Freiburg. Det var jo i eksistensfilosofiens begyndelse. Vi synes jo det var fascinerende at høre Heideggers forelæsninger om eksistensfilosofien, fordi hans tænkning byggede på selve eksistensen – på det at være til og dermed ikke på de store arkitektoniske tankebygninger. Eksistensfilosofien tog udgangspunkt i det menneskelige sprog og den menneskelige tilværelse. Vi var en stor gruppe, der i grunden slet ikke måtte tage til de forelæsninger, fordi vi ikke havde de indledende kurser. Men da der ingen kontrol var, deltog vi i disse forelæsninger, som det man i Tyskland kalder Swarzhörer.

Peter: Var Løgstrup fascineret af Heidegger i starten?

Rosemarie: Ja det var han også. Det var vi simpelthen alle sammen dengang. Netop fordi vi havde opfattelsen af, at hos Heidegger begyndte tænkningen i de menneskelige rødder. Det fascinerede os, når vi nu var vant til de komplicerede og kloge tankebygninger. Konstruktionerne er jo også spændende i sig selv. De kræver, at man sætter sig ind i dem og gør et stykke arbejde. Det spændende var imidlertid, at Heidegger var en der begyndte fra grunden med eksistensen.

Peter: Du siger at Løgstrup var der som den filosofisk interesserede teolog. Var han en undtagelse i den forstand i forhold til tyskerne selv? Var det usædvanligt, at han krydsede filosofi og teologi.

Rosemarie: Nej, der var også andre tyske teologer, der havde samme i type af interesse.

Bjarne: Hvordan så de andre tyske filosoffer i Freiburg på Heidegger? Var de positivt eller negativt indstillet over for ham?

Rosemarie: Faktisk nød han mægtig stor anerkendelse. I Tyskland havde vi jo ikke - som man fx havde i Danmark - positivismen som en relevant filosofisk retning. Den var på afstand. Positivismen var ligesom ikke noget, der rigtig blev anerkendt og accepteret. Hverken af studenterne eller af professorerne. Vi opfattede positivismen som en slags udspekuleret tankespil. Det fascinerende for os var at forsøge at tænke ud fra den eksistens vi alle står midt i. Det var nyt på det tidspunkt. På dette tidspunkt var det *Sein und Zeit* vi studerede.

Peter: Hvordan var Heidegger som person?

Rosemarie: Han var rar og hyggelig. Jeg må sige, at han var en flink mand. Han skulle jo have sin fred og ro, så han ville ikke forstyrres for meget af studenterne. Det var nok, at han talte for os. Men han var udmærket - også når man skulle tale med ham om noget fagligt. I disse sammenhænge var han også venlig og absolut acceptabel.

Bjarne: Hvad var Heideggers forhold til de andre teologer dengang? Var de uenige med ham?

Rosemarie: Nej, han blev accepteret, det ved jeg fra Göttingen. Men han blev accepteret som en tænker vel og mærke. Det var ikke så meget et spørgsmål om man var teolog eller filosof. Tyskerne er imponeret af og opmærksomme på, når de har en tænker i blandt sig. Han var den fødte tænker. Ligesom min mand K.E. Løgstrup - han var også den fødte tænker vil jeg sige. Der er nogle mennesker, der er født til det. Og det havde jeg sans for, bl.a. fordi jeg havde et par onkler i Tyskland, der også var den type mennesker. Det var tænkningen, der for dem var afgørende for overhovedet at have et ståsted i tilværelsen.

Mine onkler var henholdsvis kunsthistoriker og overlæge. De kunne udmærket forstå, at der må og skal tænkes over den grund vi mennesker står på. Det var oppe i tiden dengang. Men i øvrigt er tænkning jo et mærkeligt begreb, fordi alle jo på en måde er tænkende! Men jeg havde altså via min familiebaggrund gunstige vilkår for at møde en kvalificeret tænker som K.E. Løgstrup.

Peter: Det må også have været spændende på den måde, at Heidegger jo var meget optaget af det græske. Og Løgstrup interesserer sig jo også for det græske. Men samtidig havde han jo også kristendommen. De har et fælles berøringspunkt, men kommer alligevel to lidt forskellige steder fra.

Rosemarie: Ja, det er klart, at de både havde berøringspunkter og forskelligheder. Men der var jo det vidunderlige for mig med hensyn til Knuds kristen-

dom, at man overhovedet ikke lagde mærke til den. Jeg kunne godt lide, at han ikke gjorde noget specielt ud af den. Den blev bare levet. Der var ikke noget i vores daglige tilværelse, hvor man kunne mærke, at han var teolog. Ikke på mindste måde.

Bjarne: Opfattede Løgstrup sig selv som elev af Heidegger, da han var i Tyskland?

Rosemarie: Nej han opfattede sig ikke som elev af nogen. Elevtanken lå ham fjernt. Hvis han endelig var noget var han medtænder.

Løgstrup sammen med Martin Heidegger, 1959

Bjarne: Løgstrup forelæste flere gange om Heidegger i Tyskland efter krigen. Hvordan kom det i stand?

Rosemarie: Ja problemet med Heidegger var jo, at han troede på, at nazismen kunne bringe Tyskland videre. Og der var selvfølgelig mange antisemitter i landet. Men der fandtes jo også en meget stærk modvilje. De lavede ikke nødvendigvis det store nummer ud af deres modstand, men der var stærke

spændinger omkring Heidegger. Man vidste ikke helt hvor meget han egentlig var afficeret af nazismen. Men Løgstrup var jo klar over, at man må skelne mellem Heidegger og hans værker, selvom det kan være problematisk i forhold til, at Heidegger selvfølgelig må stå personligt til ansvar i forhold til sine handlinger.

Til Danmark

Bjarne: Under hvilke omstændigheder flyttede I da til Danmark?

Rosemarie: Jamen, så var det jo, at Knud efter et stykke tid fandt ud af, at han gerne ville giftes med mig. Og det var jo bestemt ikke noget jeg var vild med! Det havde jeg ikke forestillet mig vi skulle. Men så tænkte han sig om et stykke tid og sagde: ”Ved du hvad, nu vil jeg invitere dig til min by København. Der skal du både lære min mor, mine venner og min by at kende. Så kan du derefter bestemme dig. Men det er vigtigt, at du kender disse forhold inden du beslutter dig”. Jeg sagde, at det var okay – det ville jeg gerne prøve. Så vi tog afsted til København i 1934.

I København boede vi hos hans mor. Knud havde en lidt mærkelig far, der også boede der – Sofus hed han. Han var sød og rar, og det er ikke så pænt at sige det, men jeg har sjældent kendt et menneske, der var så anonym. Han var i huset uden rigtig at betyde noget særligt. Han var der bare uden at genere nogen eller noget. Men det må ikke misforstås – han var et sødt og venligt menneske. Men Knuds mor, Kirstine, var derimod en personlighed – det må man sige. Hun var egentlig damefrisørinde. Men hun kaldte sin frisørsalon for ”Klinik for sundheds og skønhedspleje”. Hun kaldte sig ikke Løgstrup, men beholdte sit pigenavn, der var Rønne. Det var exceptionelt at beholde sit pigenavn på den tid. Men det siger nok noget om hendes selvforståelse. Hun var en dronning og herskerinde, men hun var fantastisk venlig og tog godt imod mig.

Familien boede samme sted, som de havde klinik på Værnedamsvej - en sidegade til Vesterbrogade. Det er en dejlig lille forretningsgade. Under klinikken lå Københavns mest berømte slagter. I København havde jeg det godt og mødte alle Knuds mange dejlige venner. Kirstine dækkede ofte et overdådigt stort middagsbord på Værnedamsvej og inviterede alle disse unge mennesker til selskab, hvilket virkede meget imponerende på mig.

Peter: Kunne I være blevet i Tyskland, hvis I ville? Var der perspektiver og muligheder for

at finde blivende bolig i Tyskland?

Rosemarie: Det ville ingen af os. Det tænkte vi ikke på. Jeg synes det kunne være brandspændende at flytte til noget nyt. Og så havde vi jo også nazismen pustende i nakken på os. Nazisterne kom jo til i 1933 samme år som jeg blev student. Det er ganske interessant i tilbageblik at iagttage, hvorledes vi oplevede den frembrydende nazisme. Mine klassekammerater og i det hele taget vores generation syntes det var flovt at være tysker. Weimarrepublikken var heller ikke noget at være synderlig stolt af. Vi havde jo både startet en krig og tabt en krig. Det var i den forstand hundeflovt det hele.

I de sidste gymnasieklasser dukkede der imidlertid noget frem, der kaldte sig Schülerbunt. Det var eleverne selv, der havde fundet ud af, at nu ville de vise, at de ikke var meget for den Weimarrepublik og det ynkelige Tyskland. De synes det var mere værd at være tysker, end den ynkelige nation, det havde udviklet sig til. De vidste vel ikke helt hvordan de ville demonstrere denne utilfredshed. Men de dannede altså Schülerbund, som jo så gik hen og blev forløber for Hitlerjugend. Det var den sårede selvbevidsthed, der blev udbygget og opbygget via nazismen. Det vil sige, at min generation har oplevet hele baggrunden for Hitlerjugend.

Jeg tilhørte dem der var kritiske og sagde, at det med nazisme er åndssvagt. Antisemitismen, der var en stærk ingrediens i nazismen, kunne man overhovedet ikke være bekendt - det var ringe. Vi pegede på, at de vigtigste folk i Berlin af kunstnere og kunsthistorikere jo var jøder. Det var de meget gammeldags tyskere, der i første omgang sluttede op om Schülerbund. De var det vi kaldte "Korstudenten". Min egen far var et godt eksempel på denne type tysker. Han var medlem af et tilsvarende studenterkorps og var meget stolt og vigtig af det. Jeg har to yngre brødre og vi syntes alle tre, at det var en latterlig måde hvorpå min far følte sig stolt over at være Korstudent. Men det var han altså helt til han blev gammel.

Bjarne: Hvordan var dit billede af Danmark dengang? Havde du nogen forudfattede ideer om hvordan der var i Danmark?

Rosemarie: Det lå i luften, at Skandinavien var et selvstændigt europæisk område, der var meget spændende. Skandinavien stod for os alle dengang i et positivt lys. Vi vidste i hvert fald, at man gjorde mange ting anderledes deroppe.

Peter: Hvad skete der i Danmark inden I kom til Sandager Hølevad, og hvordan blev K. E. Løgstrup præst?

Rosemarie: Det foregik sådan, at Knud på et tidspunkt sagde til mig, at hans professor gerne ville beholde ham ved Københavns Universitet som assistent. Han spurgte mig, hvad jeg ville sige til, at vi nedsatte os i København – og han bad mig være ærlig. Jeg sagde, at det i mine ører lød stangkedsommeligt. Jeg havde jo som sagt to onkler i Tyskland og kendte den der universitetsatmosfære, som jeg ikke fandt særlig spændende. Jeg sagde, at jeg var kommet til Danmark med et ønske om at lære danskerne at kende. Og det var bestemt ikke dem på universitetet. Jeg ville i stedet have kendskab til befolkningen ude på landet. Og så mindede jeg ham om, at han var teolog, og sagde til ham, at det da kunne være interessant for mig at finde ud af, hvad der for ham var interessant ved den stangkedsommelige kristendom, som han havde studeret så længe. Hvis han nu fx i stedet kunne blive præst på landet skulle han jo lave en prædiken hver søndag, og så kunne jeg finde ud, hvad der skulle være så interessant. Det var han indforstået med, og derpå bestemte han sig for at søge præsteembede et eller andet sted i Danmark.

Han fik vist nok det tredje embede han søgte. Og det var jo på Fyn, hvilket var en stor triumf for mig forstået på den måde, at Knud som københavner ofte havde svært ved at forstå sine egne landsmænd, der talte fynsk. Det havde han aldrig hørt før - så jeg skulle nogle gange oversætte for ham, hvad sognebørnene sagde. Det var en pudsigt situation, at jeg skulle oversætte dansk til dansk. Jeg syntes det var ret sjovt at drille ham med det.

Peter: Hvordan var det at komme til Sandager Holevad? Kunne K.E. Løgstrup lide at være præst? Kunne han lide at prædike?

Rosemarie: Ja, det kunne han helt sikkert. Hans gode venner Hal og Bodil Koch sagde til mig, at vi var heldige med at komme til Fyn. Fynboerne vil I komme godt ud af det sammen med sagde de. De er åbne, udadvendte og positive. Hvis det i stedet havde været ved vestkysten ville det i højere grad være blevet undersøgt hvad man var for en type. Dér ville vi ikke have fundet den umiddelbare åbenhed og venlighed, som vi mødte på Fyn. Sådan opfattede Koch-familien altså fynboerne, som de københavnere de var. Det var jo dejligt at høre for mig. Og det viste sig så absolut at holde stik.

Menneskene i Sandager Holevad sogn, der jo kun er et lille bitte embede, der ligger mellem Assens og Middelfart, var meget åbne, imødekommende og venlige. Men på den anden side var der for mig at se det specielle ved disse mennesker, at de også var små konger. De var nemlig ikke som de tyske bønder jeg kendte via min fars gerning, der langt hen ad vejen var underdanige og så op til øvrigheden osv. Det virkede på mig i modsætning hertil som om

fynboerne var små konger i deres eget rige. Og det synes jeg var så herligt og oplivende. De var frimodige, frie og selvstændige mennesker, hvad enten det var bønderne eller husmændene. På den måde var de hundrede procent sig selv.

Familien Løgstrup i Hal og Bodil Kochs sommerhus på Mols, ca. 1946

Bjarne: Var der mange kirkegængere i sognet?

Rosemarie: Det er som man ser på det. Der kom flere i kirke end der kommer nu i dag i Hyllested. Men allerede dengang var det begyndt at aftage. I vores forældres generation var der naturligt mange flere, der gik i kirke. Og det hang bl.a. sammen med, at de stod og snakkede sammen efter gudstjenesten. Nu har vi jo både telefon og radio og har derfor ikke så megen brug for den form for mødested, hvor man kan udveksle information. Der er ikke mange der tænker på, at kirken var et vigtigt samlingspunkt dengang, fordi man kunne snakke sammen bagefter.

Det var også på Fyn, vi mødte Knud Hansen. Vi lavede det vi kaldte ”Rødvinskonvent”, hvilket var en vidunderlig forsamling af mennesker, der bl.a. talte Knud Hansen og Kaj Thanning. Der var mange gode kolleger og fagfæller til stede, og det var vigtigt for K.E. Løgstrup at have folk omkring sig han kunne diskutere med. Det blev til et livslangt venskab med flere af de

personer.

Peter: Jeg har netop i det seneste stykke tid siddet og nærlæst Sandager Holevad kirkeblad fra 1936-43, fordi det har interesseret mig, hvad både Løgstrup og Knud Hansen har skrevet deri. Der er nogle fantastiske smukke og flotte tekster ind i mellem. For det første kunne artiklerne ikke være så lange, fordi de jo skulle kunne være i kirkebladet, og for det andet skulle menigheden jo kunne forstå dem, hvilket har været en udfordring. Bliver Løgstrups vedvarende interesse for den danske folkehøjskole grundlagt på det tidspunkt?

Rosemarie: Jo højskolen blev anset som et meget vigtigt forum i de kredse. Højskolen var meget agtet, selvom vi ikke havde vores daglige gang på den. Man var ligefrem stolt af den danske højskole. Det er jo specielt for mig, fordi man på samme tid havde travlt med det tyske begreb, Bildung i Tyskland. Den danske højskole gav nemlig den dannelse, der var naturlig og nødvendig, uden det blev gjort til et påduttet projekt, som man havde tendens til i Tyskland. Det var godt for mig at opleve. Mine brødre og jeg havde jo via vores fars forsøg på at pådutte os en bestemt form for dannelse lært at hade Bildung. Vi var jo født ind den tyske forestilling, at man selvfølgelig kan skelne mellem ”gebildet” og ”ungebildet”.

Hos mine forældre vidste man heldigvis, at ”Die Ungebildeten” kunne være lige så vidunderlige og værdifulde mennesker som ”Die Gebildeten”. Det er alle desværre ikke opvokset med. Men allerede som femtenårig fik jeg en forsmag på, at det alligevel ikke var helt uvigtigt at være dannet. Mine forældre tog mig regelmæssigt med til de fine ”Officersbälle”. Og jeg kan huske en lille historie, der i denne forbindelse udstiller disse problemer. Jeg havde nemlig den sødeste veninde, der hed Giesela – hun er i øvrigt den dag i dag stadig min veninde. Men hun ville gerne med til Officersbälle. Jeg spurgte da min far om vi kunne tage hende med, hvortil han svarede, at det ikke kunne lade sig gøre, fordi Gieselas far var hvad vi på tysk kalder ”Subalterner Beamter”. Det forskrækkede mig en hel del, og det ligger dybt i mig. Hendes familie var ikke fin nok.

Peter: Lå det i kortene, at I skulle videre til en akademisk karriere, når du havde lært kristendommen lidt at kende gennem opholdet i Sandager Holevad? Var det selvfølgelig, at søge tilbage til det universitære miljø?

Rosemarie: Tiden i Sandager Holevad strakte sig fra 1936-43. Og den tid var vigtig for os begge to, fordi vi havde en god kontakt til, hvad man kan kalde en uspoleret befolkning. For mig var danskerne dejligt uspolerede uden det opstyltede tyske dannelsesbegreb, som de skulle leve op til. De havde ikke no-

gen herremænd, som de skulle makke ret overfor. Det var frie og selvstændige mennesker, som jeg oplevede dem. De var tilmed i stand til at kunne lytte til andre, og jeg synes de var livskloge på en meget naturlig måde. Jeg ved ikke om det var tilfældigt, at jeg opfattede det sådan, men jeg tror det var det samme for Knud. Det var en god tid.

Men så kom 1943. K.E. Løgstrup var gode venner med Johannes Munk, som han havde kendt fra sin studietid. Johannes Munk opbyggede nærmest det teologiske fakultet i Århus og han ville gerne ansætte K.E. Løgstrup. Det overvejede vi en del. Min indstilling var, at når der var brug for ham – jeg kunne jo se, at han hørte til blandt de lærde – så skulle vi tage af sted fra Fyn. Det var ikke nogen let beslutning, idet vi som sagt var meget glade for at være i Sandager Holevad. Jeg har stadig venskaber i sognet – jeg har lige været der for at besøge venner, selvom mange desværre dør fra mig. Jeg er blevet gammel uden rigtig at mærke det – man mærker det når folk omkring mig dør.

Bjarne: Hvis vi vender blikket mod højskolen igen. Hvad var så K.E. Løgstrups opfattelse af Grundtvig? Var han positivt stemt overfor de tanker, der lå hos ham, eller var han grundlæggende kritisk?

Rosemarie: K.E. Løgstrup var meget meget positiv over for Grundtvigs virke og tænkning. Men jeg vil da sige, at alle folkene omkring de konventer vi afholdte var Grundtvigsk-tidevervsk indstillet. Jeg tror nok, at K.E. Løgstrup følte, at det var Tidehverv og ikke direkte Grundtvig, der var vor tids tænkning. Det var ikke fordi K.E. Løgstrup satte ubegrænset pris på de enkelte personer inden for bevægelsen, men selve tænkningen i Tidehverv synes han var vigtig og positiv. Og han så den også som en naturlig udvikling af den danske kristendomsforståelse. Sådan har jeg i hvert fald opfattet det.

Bjarne: Hvordan var det så at komme til Århus? I flyttede altså i 1943?

Rosemarie: Ja først og fremmest var det jo helt banalt borgerligt set et trin opad. Og det var også en fornyelse. Vi opfattede det som et nyt tilværelsestilbud. Det var en positiv måde at gå videre i tilværelsen på både for K.E. Løgstrup og for hans kolleger fra gamle dage. Bl.a. forholdet til Johannes Munk betød, at der var en fælles klangbund at arbejde videre i. Overgangen var på den måde meget smertefri og vi følte os naturligt velkommen. Universitetet havde en ejendom på Marselisborg Allé 30c, hvor vi kunne få en lejlighed, da vi ankom. Jeg er jo opvokset i Berlin og Knud i København. Så det at flytte til en storby var ikke problematisk for os, selvom vi var glade for at bo på landet på Fyn. I Århus var K.E. Løgstrup meget glad for sit arbejde på universitetet.

Både i forhold til sine kolleger og studenter.

Bjarne: Hvordan var hans forhold til de andre teologer på fakultetet?

Rosemarie: Jo der var jo P.G. Lindhardt, Regin Prenter, Johannes Sløk, Johannes Munk og Hammersheim. Og de havde meget udmærkede forhold indbyrdes, selvom de teologisk set lå et godt stykke fra hinanden. Den personlige omgang var meget behagelig og venskabelig må jeg sige. Vi befandt os godt i Århus og fandt ud af, at vi kunne købe en grund i Skodstrup og bygge et hus der. På den måde kom vi igen på landet.

Bjarne: Løgstrup havde mange kontakter blandt forfattere. Han blev medlem af Det danske Akademi, og kom jo bl.a. til at kende Ole Wivel og Thorkeild Bjørnwig. Havde Løgstrup sin interesse for digtning og kunst helt tilbage fra sine yngre dage?

Rosemarie: Han var velorienteret indenfor litteratur, men ikke særligt optaget af billedkunst eller musik for den sags skyld.

Bjarne: Var det et brud for Løgstrup, da han ophørte med at være professor på universitetet, hvorefter han fik mere tid til at skrive bøger?

Rosemarie: Nej det kan man ikke sige. Løgstrup skrev ikke specielle manuskripter til undervisningen, der kunne forstyrre bogproduktionen. For ham gik det i ét. Han underviste i det han sad og forskede i. Og på samme måde udgav han også bøger efterhånden som de blev færdige. Udgivelserne var han selv herre over – de måtte komme når tid var.

Peter: Skrev Løgstrup i hånden eller direkte på maskine?

Rosemarie: I starten skrev han i hånden, men gik senere over til at skrive direkte på maskinen.

Bjarne: Var Løgstrups tilfreds med sine bøger, når de var udgivet? Blev han ved med at tænke videre over, hvordan de kunne være blevet bedre? I nogle af bøgerne spørger man sig som læser, om de fænomenologiske analyser han inddrager også kunne have været nogle andre. Det kan virke som om han forboldt sig til, hvad han netop var stødt ind i.

Rosemarie: Man kan sige, at Løgstrup var meget realistisk, når det kommer til færdiggørelsen af sine bøger. Det der lå ham særligt på sinde gjorde han færdigt. Og på den måde arbejdede han sig frem igennem områderne. Han

prøvede at afslutte de ting han var i gang med efterhånden som det gav sig. Det var ikke problematisk for ham selv. Han arbejdede med et tankekompleks af gangen og havde ikke flere ting i gang på én gang. Sådan fik han på sin måde afklaret disse områder. Derfor kan man godt sige, at det på en måde var de tilfældige forfattere han var i gang med, der kom til at betyde noget i hans projekt. Knud var meget disciplineret i sin arbejdsmåde. Og man kan ikke sige han fortrød noget han havde udgivet.

Peter: Hvornår besluttede I at flytte til Hyllested?

Rosemarie: Vi flyttede herud i 1965, fordi der blev etableret en chokoladefabrik lige ved siden af vores hus i Skødstrup. Det forhindrede os i at nyde den landlege friske luft. Nu havde vi kun chokolade i næsen hele tiden. Det blev vi så trætte af, at vi flyttede. Jeg talte med direktøren for chokoladefabrikken og forklarede, at vi selv havde bygget vores hus og havde været glad for at bo her, men at det var blevet os for meget med al den chokolade. De ville gerne købe vores hus, da de alligevel skulle udbygge fabrikken. Det gik smertefrit og venskabeligt. De var meget behjælpelige.

Min bror Klaus, der er arkitekt i München, besøgte os dengang og kørte rundt i landskabet omkring Hyllested. Da vi kom herop på toppen af bakken uden for byens centrum sagde han med det samme: "Hier wird gebaut"! Og så var det afgjort – Knud havde fuld opbakning til at sætte byggeriet i gang heroppe, selvom jeg i første omgang hellere havde set, at vi ombyggede et ældre hus nede i selve Hyllested. Men der var ikke noget at raffe om.

Peter: Løgstrups værker vidner jo om en dyb filosofisk interesse for naturen. Var det også sådan, at han selv kunne lide at befinde sig i naturen? Hvilken rolle spillede naturen for ham i hans hverdagsliv?

Rosemarie: Naturen spillede så absolut en meget stor rolle for ham. I hele vores liv sammen gik vi hver dag en tur sammen i naturen på mindst en times tid. På trods af at vi egentlig begge er byboere har vi et fælles naturforhold. Han var jo københavner og jeg berliner, men vi har begge et oprindeligt forhold til naturen. Og jeg har det stadigvæk sådan, at jeg går en tur hver dag. Når studenterne besøger mig går vi ofte ture sammen, men problemet er, at de bliver trætte længe før mig, fordi de jo ikke er vant til at vandre.

Rosemarie Løgstrup ved K. E. Løgstrups skrivebord

Oversættelse

Bjarne: Du er snart færdig med at oversætte den sidste af Løgstrups metafysikbøger, Ophav og Omgivelse, og dermed har du oversat alle fire bøger til tysk. Men hvordan er det overhovedet kommet i stand, at du oversætter han værker?

Rosemarie: Jamen sådan var det helt fra starten af vores samliv. Han har altid konsulteret mig hvad angår det tyske sprog. Han var jo tilmed en del gange i Tyskland for at holde foredrag, og i disse sammenhænge har jeg også oversat. Det var en selvfølge for os, og jeg kunne godt lide det arbejde. Det var også en måde at forstå hans tanker på. Og det er jeg blevet ved med indtil i dag, hvor det altså lige nu gælder *Ophav og Omgivelse*. Da Løgstrup døde lå der jo en del uudgivne manuskripter. Og da jeg vidste hvad han gerne ville udgive var jeg med til at sørge for at det skete. Jeg har et dejligt forlag i Tyskland, Mohr Siebeck. Det er 3. generation af familien Siebeck. Til min 90-års fødselsdag fik jeg til min store glæde en meget fin lykønskning fra dem. De ville ikke ud med, hvem havde fortalt dem om min fødselsdag. Men de er meget venlige. Jeg har en aftale om at aflevere manuskriptet, når

jeg er færdig. Det er det sidste jeg vil oversætte, men jeg har altså ikke nogen deadline.

Bjarne: Hvordan er det at arbejde med oversættelsen af hans værker?

Rosemarie: Det nyder jeg rigtig meget. Der er mange valg at træffe, men jeg føler mig meget godt hjemme i det danske, og jeg ved der er nogle der oversætter enkelte ord anderledes end jeg, men der er et valg at træffe.

Bjarne: Hvilket sprog talte I indbyrdes?

Rosemarie: (Ler først) Sikke et spørgsmål – det er ikke til at huske. Jeg tror nok vi talte begge sprog. Men jeg kan ikke helt huske det klart.

Bjarne: Hvad synes Løgstrups selv var den vigtigste indsats han havde gjort? Inden for hvilket område mente han at have bidraget mest. Var det fortrinsvist teologisk eller filosofisk?

Rosemarie: Man kan ikke skelne de to ting ad hos ham. Han var af hjertet teolog og mente, at hans tænkning samtidig var meget vigtig. Den var så vigtig, at teologien faldt naturligt ind i hans tænkning. I hans tilværelsesopfattelse og udøvelse falder de to ting fuldstændigt sammen.

Det drejer sig for mig at se om, at vi i det daglige er optaget af at finde ud af hvor ethvert lille pip, der sker omkring os, kommer fra – vi vil gerne vide hvem der ophavsmand til alle mulige hændelser. På den måde spiller ophavet selvfølgelig i vores egen tilværelse en kæmpe rolle – vi vil gerne vide hvem der gjort og sagt hvad osv. Men ligeså naturligt er det egentligt, at den natur og den verden vi er omgivet af også har et ophav. Dette gælder på et andet niveau. For mig er det ligegyldigt om dette ophav er en mandlig eller kvindelig Gud. Men der er da selvfølgelig et ophav eller en skabende kraft, der står bag ved det hele. Det er så indlysende og naturligt, som det kan være. Det er mærkeligt, at det kan være vanskeligt for os at forstå det. Men det er fordi vi forkvakler det forhold så meget. På denne måde kan man sige, at Løgstrups tænkning er fuldstændig spundet ind i teologien.

Bjarne: Hvem ville Løgstrup gerne læses af? Hvem henvendte han sig i sin selvforståelse til?

Rosemarie: Det tror jeg ikke han tænkte over overhovedet. Tænkningen var for ham en nødvendig selvudfoldelse. Så regnede han bare med, at der ville være andre mennesker, der kan bruge det han i sine skrifter er kommet frem

til. Han håbede vel, at der var nogen, der kunne tage det ind i deres tilværelse. Jeg tror ikke han decideret adresserede sin tænkning.

Peter: Du sagde engang, at du kendte din Knud men ikke altid din Løgstrup. Er det Knud du oversætter eller er det Løgstrup?

Rosemarie: Ja (morer sig), det er en meget sjov skelnen. Men i forbindelse med oversættelse er det helt sikkert Løgstrup jeg beskæftiger mig med. Jeg oversætter ham som én tænker blandt andre tænkere, og den tænker hedder altså Løgstrup. Sådan er det naturligt for mig.

Bjarne: Der er jo stor interesse for Løgstrup både i Tyskland og i de engelsksprogede lande i disse år. Det gælder både i relation til dine oversættelser af metafysikbøgerne og til oversættelsen af "Den etiske fordring". Hvis vi skal vende tilbage til udgangspunktet for vores samtale, nemlig Tyskland, hvad tror du så interessen samler sig om der?

Rosemarie: Jeg tror det er de samme eksistensspørgsmål, som det var dengang. Som jeg sagde var Løgstrups interesse fra starten drevet af at finde bedre beskrivelser af den placering mennesket har i tilværelsen, end dem der var til rådighed i andre tænkeformer. Og jeg kan bl.a. mærke på mine nevøer i Tyskland, at de efterspørger nogle kvalificerede bud på vores eksistentielle udfordringer i dag. På den måde lever vi i en vis forstand stadig i eksistensfilosofien. Det er vores rødder i tilværelse man er på jagt efter.

Peter: Kan man med Løgstrup sige, at selvom man har et afsæt i den menneskelige eksistens kan denne eksistens ikke tænkes uden en eller anden guddommelig instans?

Rosemarie: Det tør jeg ikke svare på i forhold til Løgstrup, for det er et meget stort spørgsmål du der stiller. Men jeg kan svare for egne vegne. Jeg synes nemlig det er ganske indlysende, at der findes en større magt. Men vi har altså tabt vores forbindelse til den naturlighed. Vi har jo ikke alene afkristnet samfundet, men afkristningen troede man jo også var en form for afdæmonisering, hvilket nok er mere tvivlsomt. Men på den anden side vil jeg da sige, at hele historien omkring Jesus er ganske mærkelig. Jeg kan godt forstå folk, der siger, de ikke kan forstå alt det. Jeg kender flere, der rent ud siger, at de er kristne uden at være med på det med, at skaberen har fået et barn med en almindelig kvinde og at det barn skal forestille at være en frelser osv. Det er ikke så ligetil, som man nogle gange lader som om.

Eftermæle

Peter: Hvad var Løgstrups tanker omkring sit eftermæle. Hvordan ville han gerne huskes?

Rosemarie: Knud spekulerede overhovedet ikke på sit eftermæle. Han tænkte ikke over, hvordan han ville blive husket af eftertiden. Det var slet ikke derfor han filosoferede. Som sagt var han den fødte tænker. For ham drejede filosofien sig først og fremmest om at gøre noget tankemæssigt klart. Han brugte det udtryk, at tankerne skulle sættes på prøve, for at de kunne blive klare for ham selv. Og han gjorde hvad han kunne for at gøre sine tanker forståelige for andre. Men han bekymrede sig ikke for, hvem der ville tage disse tanker til sig. Han håbede selvfølgelig på, at der var nogle, der kunne have gavn af de tanker han præsenterede i sine bøger, og han glædede sig over, når han blev læst.

Peter: Man kan sige, at han ikke skrev for at få et eftermæle, men det at han har fået det er noget ganske andet. Der findes jo eksempler på forfattere, der tænker meget på at få et eftermæle, hvor det nogle gange kan gå ud over kvaliteten af det de laver.

Rosemarie: Ja det kan du have ret i. Men det er jo også menneskeligt - vi er jo ikke født som engle. Vi er ikke faldet ned på kloden som englebørn.

Peter: Hvad tænker du selv om tiden, der er gået efter Løgstrups død i 1981? Hvad tænker du om det eftermæle?

Rosemarie: Jeg tænker, at danskerne knageme er kloge. Det er egentligt virkeligt flot, at danskerne beskæftiger sig med hans tanker. Det er fantastisk, at de har forstået ham og accepteret ham. Der er jo også nogle, der afviser hans tænkning, men det er jo i orden for det er også et udtryk for, at man forholder sig til ham. Jeg vil sige, at jeg tænker det er flot, at en nation forstår deres egen tanker, fordi tænkere jo ofte er lidt uden for det normale. Løgstrup gik jo i mange år for at være så vanskelig og fortænkt, at ingen normale mennesker kunne have fornøjelse af at sætte sig ind i hans tænkning. Det skyldes jo, at han på det tidspunkt havde taget kontakt til eksistensfilosofien. Men Danmark var dengang anderledes orienteret mod positivismen – det var nærmest selvsikkert positivistisk i attituden - hvilket gjorde det meget svært at tænke eksistensfilosofisk. Jeg tror grunden til, at man alligevel fandt ud af at beskæftige sig med Løgstrups tanker var, at forudsætningen var givet med Grundtvig og højskolebevægelsen. Det er egentligt meget specielt dansk, at positivismen og

grundtvigianismen har kunnet eksistere side om side - selv inden for samme generation.

Man kan også sige, at Knud var et barn af sin tid. Det lå i tiden i 1930'erne, at man gik direkte til eksistensen som sådan. Han spurgte om, hvad der er relevant at tænke over, når vi går ud fra den mærkværdighed, at vi er til. Det var derfor vi studerede Heidegger i Tyskland, fordi han virkelig tog det spørgsmål alvorligt. Man bør stille det oprindelige spørgsmål om det væsentlige ved eksistensen. Og det er vel også derfor der stadig er nogle der læser hans bøger – vi kan ikke komme uden om de eksistensfilosofiske spørgsmål. Dem stiller vi i en hvilken som helst tid.